

Tóth Orsolya: *Egykor és most. Tanulmányok a 19. századi magyar irodalomról*

Budapest, Kronosz Kiadó, 2017, 225 l.

Tóth Orsolya *Egykor és most* című tanulmánykötetét – mint könyvtárgyat – kézbe véve talán meghökkenhet az olvasó: vajon mit kereshet egy 19. századi magyar irodalomról szóló tanulmánygyűjtemény borítóján a híres kacsanyúlkép, amelyet inkább filozófiai és teoretikus munkák szoktak elemezni? A borító nemcsak azért kiváló választás, mert figyelemfelhívó, és mert nyomozásra késztet, hanem azért is, mert előre vetíti: a kötet nem biztos, hogy kizárólag a tárgyalt szerzőkről szól.

A könyv hat tanulmányt tartalmaz a 19. századi magyar irodalomról, valamint három kritikát kortárs művekről. A *Kazinczy Win(c)kelmannnt olvas* című nyitótanulmány azokat a szövegekői kapcsolatokat veszi szemügyre, amelyekben Kazinczy szerzői névként vagy művei megnevezésével hivatkozik Winckelmannra. Tézise, hogy a Kazinczy hivatkozásaiból rekonstruálható, illetve a művészettörténeti gondolkodásban megjelenő Winckelmann-kép csak távoli kapcsolatban áll egymással. A következő két írás két „epizodistával” foglalkozik: olyan figurákkal, akik nem kaptak főszerepet az irodalomtörténet-írásban. E szövegek középpontjában Hoblik Márton és Bárány Boldizsár verseinek vizsgálatával az epigonizmus kérdése, valamint Berzsenyi Dániel mesterszerepének a kizárólagossága áll. A negyedik tanulmány Kölcsey Ferenc *A vadászlak* című novelláját elemzi. Állítása szerint az elbeszélés hőse, Andaházi az andalgó, merengő, álmodozó, ábrándozó, vagyis a *rajongó* prototípusa. Az értelmezés a Kölcsey-novellát a rajongásdiskurzushoz kapcsolódó esettörténetként olvassa; módszere, hogy az érzékenység szakirodalmának alapvető fogalma, a rajongás körüli kontextus történeti rekonstrukcióját adja elsősorban a fogalom 18. század végi, 19. század eleji használatára fókuszálva. A tanulmányfejezetet két Katona Józsefről szóló írás zárja. Az első Katona *A Múzsához* című enigmatikus versét interpretálja, amelyet a szerző az irodalmi kommunikáció határait rákérdező kísérletként olvas; a második a *Bánk bán* alábbi instrukcióját elemzi a 18–19. századi fiziognómiai, antropológiai irodalomra hivatkozva: „a’ki mindeddig oszlop módra állott, földre szegezett szemekkel; most hirtelen felkapja a kardját”. A kritikablokk tárgyai Márton László *Minerva búvóhelye* (2007) című regénye, Péterfy Gergely *Kitömött barbárja* (2015) és Nyáry Krisztián *Így szerettek ők 2. Újabb irodalmi szerelmeskönyv* (2013) című munkája.

A borító azt sugallja, a fent megnevezett témakon túl a kötet mintha másról is szólna. Az egyszerűs tanulság- és kritikagyűjtemények a klasszikus szerzői monográfiákhoz

képest eleve nagyobb szabadságot adnak az olvasónak abban, hogy meghatározza, mi is pontosan a könyv témája. A kötetbe rendezés arra szólít fel, hogy a szerző azon írásait, amelyekkel addig elszórtan találkozhattunk különböző szakmai fórumokon, ezúttal ne kizárólag önmagukban vagy tanulmányok egymásutánjaként értelmezzük, hanem olyan írásokként, amelyek párbeszédben állnak egymással, és amelyek együttesen valamilyen általánosabb kérdésfelvetés eszközei. Meglátásom szerint az *Egykor és most* valódi főhőse nem Kazinczy, Kölcsey vagy Katona, hanem az *irodalomtörténet-írás* – mind módszertani, mind történeti értelemben.

Tóth Orsolya könyvében több ponton is általánosabb, az irodalomtudományos és irodalomtörténeti kutatásokat érintő módszertani következtetésekre jut. A Kazinczy-tanulmány tanulsága például az, hogy hiába különbözik a Kazinczy hivatkozásaiból rekonstruálható és a művészettörténeti gondolkodás számára relevánsnak bizonyuló Winckelmann figura, a lényeg nem az, hogy Kazinczy perspektívájából *kizárólag* ez látható, és nem is az, hogy az irodalomtörténet-írásnak *ezt kellett volna* láttatnia. Érvelése szerint az elemzésben tárgyalt szöveghelyek eddig kívül estek az esztétika-történeti változásokra koncentráló kutatás nézőpontján, de a szorosabban felfogott történeti olvasat, illetve a mentalitástörténeti összefüggésekre nyitott szemlélet segítségével láthatóvá válhatnak. Tézise azonban nem az, hogy bármelyik is helyesebb lenne a másiknál, hanem az, hogy létezhet olyan perspektíva, ahonnan egymás mellett vagy akár egyszerre is láthatjuk ugyanazt a képet. Ki a művészetelméleti gondolkodásból ismert Winckelmann-képet, ki Kazinczy „renegát”, „botrányhős”, „stiliszta” vagy „republikánus” Winckelmann-képet láthatja először – ki kacsát, ki nyulat. A tanulmány tehát módszertani elköteleződést illusztrál: egyrészt olyan állítást tükröz, amely szerint, ahogyan e Kazinczy-történet, úgy bármely más történet esetében is az új nézőpontok egyszerre szűkítik és bővítik a források és nézőpontok körét. Másrészt arra is rámutat, az az elköteleződés, hogy egyik kép sem tekinthető helyesnek, nemcsak a(z irodalom) történelem igazságba vetett hitének tagadásán alapszik, hanem annak belátásán is, hogy az aktuális kontextus mindig preformálja tapasztalatunkat, vagyis azt, hogy mit vagyunk képesek és hajlandók látni.

Módszertani kérdés áll az *Igazából szerelem?* című Nyáry Krisztián-kritika középpontjában is. A bírálat egyik legfontosabb érve a társadalomtörténeti tényezők figyelembevétele, Nyáry Krisztián irodalomtörténeti múltja. Tóth Orsolya remek retorikai fogással éppen Nyáry egyik egykori irodalomtörténeti munkájának állításait fordítja az *Így szerettek ők 2.* módszerei ellen. Ráadásul úgy véli, ha nem vesszük figyelembe Nyáry irodalomtörténeti múltját, akkor nem is érthető igazán, miért okozott akkora szakmai felháborodást könyve első és második kötete. A fejtegetést az irodalomtörténeti szakma jelenlegi bizonytalan helyzetére tett diszkrét utalás egészíti ki. Az elemzés azt tükrözi, a szerző számára kulcsfontosságú a gondolatmenetben a társadalmi és irodalomszociológiai tényezők interpretációs eszközzé emelése, legyen szó akár 19., akár 21. századi jelenségekről. De a társadalomtudományos szempont metaszinten

is megjelenik: a szerző reflektál is rá, miért elengedhetetlen a társadalmi és szakmai kontextus tekintetbe vétele; amellett érvel, hogy e tényező nemcsak gazdagítja az értelmezést, hanem kifejezetten kulcsaspektusa a Nyáry-jelenség megértésének. Ahogyan a Kazinczy-tanulmányban, úgy itt is, a főszereplő nem vagy nemcsak Kazinczy vagy Nyáry; a szövegek téje és témája is általánosabb módszertani elvek melletti elköteleződés és érvelés.

Az *Egykor és most* főhősének történeti értelemben is a magyar irodalomtörténet-írás tekinthető. A „*Mint Hoblik*” (*Esettanulmány egy Berzsenyi-epigonról*) című írás egyik téje például az, hogy rámutat, nem azért tévedés Hoblik Mártont Berzsenyi-epigonnak tekinteni, mert Hoblik ne lenne Berzsenyi-utánzó, hanem azért, mert *nem kizárólag* az. Tóth Orsolya meggyőzően, pontos filológiai munkával és kreatív interpretációval bizonyítja, hogy Hoblik ugyanúgy merített Kazinczy Ferenc, Dayka Gábor, Ányos Pál vagy Csokonai Vitéz Mihály lírájából; vagyis (egyetlen megjelent) kötete inkább a századforduló költészetének összetett hatását mutatja. Gondolatmenete szerint, ha Hoblikot kizárólag Berzsenyi-követőként értelmezzük, akkor eltagadjuk kötetének műfaji, nyelvi, tartalmi sokszínűségét. A tanulmány arra mutat rá, a Hoblik Márton eset számos továbbgondolandó kérdést vet fel, például: vajon milyen szempontok alapján tekinthetünk valakit epigonnak? Mennyiben játszik szerepet az epigonizmus esetében a szerző és mennyiben a befogadó tapasztalata? Mennyiben beszélhetünk utánzásról, ha a követés nem reflektált? A tanulmánynak azonban olvasatomban másik, kifejezetten az irodalomtörténet-írás történetét érintő szintje is van. Meglátása szerint ugyanis a korabeli kritika Hoblikkal kapcsolatban nem szűkítette egyetlen szerzőre a lehetséges minták körét. Ehelyett Toldy Ferenc irodalomtörténetében kezdődött el a Berzsenyi-referencia kizárólagos dominanciája, amely jelenséget a mintául szolgáló szerzők, illetve a Hoblikra hivatkozó szövegek kanonikus pozíciójának változásával hoz összefüggésbe. Emellett az irodalomtörténet-írás és a műfajiség kapcsolatát is érinti a szöveg. Dávidházi Péter Toldy-monográfiájára¹ hivatkozik, amely az irodalomtörténet-írás eposzi hagyományáról értekezik, és a Hoblik-történet apropóján, illetve a Dávidházi-monográfia állítására építve veti fel a kérdést: vajon elbeszélhető-e a magyar irodalom története epigonok történeteként? Ha pedig így beszéljük el, akkor az nem lenne-e az irodalomtörténet-írás vígeposza?

A *Felejtés és emlékezet* (*Berzsenyi Dániel és Bárány Boldizsár*) című tanulmány egyik tézise, hogy noha Berzsenyi Dániel mesterszerepe vitathatatlan, a kvázikortárs irodalomban a költőtársak Berzsenyi mellett más alkotókat is kiemelkedőnek találtak mikrokörnyezetükben. A szerző meggyőzően érvel amellett – például Edvi Illés Pál vagy Berzsenyi István munkáit felhasználva –, hogy a soproni barátok saját csoportjukon belül kifejezetten Báránynak tulajdonítottak vezető szerepet (nem feltétlenül költői teljesítménye, hanem műveltsége miatt is). Valamiért azonban Bárány Boldizsár neve

---

¹ DÁVIDHÁZI PÉTER, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai–Universitas, 2004, 357–539.

mégiscsak kihullott a magyar irodalomtörténeti emlékezetből. Például – olvashatjuk a gondolatmenet folytatásaként – azért, mert Báránynak egyetlen kötete sem jelent meg nyomtatásban, így a nyomtatás mediális szerepét hangsúlyozó Toldy Ferenc számára költőként nem is létezett, még akkor sem, ha maga Toldy egyértelműen olvasott Bárány-kéziratokat. A következtetés ismét azt sugallja: az értelmezés tétje egyfelől az, hogy érdemes átértékelni Berzsenyi kizárólagos mesterszerepét. Másfelől legalább akkora súlya van annak is, hogy az elemzés a (magyar) irodalomtörténet-írás működésmódjára, annak emlékező, szelektáló, felejtő jellegére mutat rá.

Említhető olyan szempont is, amely az *Egykor és most* szinte minden tanulmányában előfordul: mindegyikben felmerül a kérdés, az elemzések szereplői pontosan mit olvastak vagy olvashattak. Az *Andalgók, merengők, ábrándozók és rajongók* című Kölcsey-tanulmány például a rajongásfogalom kontextusának történeti rekonstrukciójához kifejezetten olyan szövegeket érint, amelyekkel Kölcsey bizonyosan találkozott – vagy azért, mert bizonyíthatóan részei voltak a Kölcsey-könyvtárnak, vagy azért, mert Kölcsey valamilyen formában hivatkozott rájuk. A *szó hiánya és a test nyelve* című Katona József-tanulmányban abban a kérdésben, vajon Johann Jakob Engel *Ideen zu einer Mimik* című munkája releváns kontextus lehet-e a *Bánk bán* megértéséhez, részben az az információ nyújt segítséget, hogy a könyv része volt Katona és Kazinczy könyvtárának is, illetve többször is hivatkoztak rá a harmincas évek színházi vitáiban. A *Kazinczy Win(c)kelmannnt olvas* című írásban még összetettebb formában jelenik meg az olvasás témája: a tanulmány egyaránt dolgozik olyan szövegekkel, amelyeket Kazinczy biztosan olvasott; olyanokkal, amelyeket elvileg ismerhetett; olyanokkal, amelyek valószínűleg nem voltak számára hozzáférhetők; és olyanokkal is, amelyeket biztosan nem ismert, de a kortárs horizont szempontjából fontosnak tűnnek. Az olvasásra, utalásra, széljegyzetelésre hivatkozás általános módszertani eszköze az irodalomtörténeti kutatásoknak, nem meglepő tehát, hogy Tóth Orsolya tanulmányaiban is találkozunk vele. Az írások kötetbe rendezése azonban megengedi, hogy a könyvet egységében is szemléljük. Efelől nézve az izgalmas filológiai eredmények mellett az *Egykor és most* széles palettáját nyújtja az olyan általánosabb kérdéseknek is, mint a tudható, a nem tudható, a lehetséges vagy a valószínű kérdése a 19. századról szóló irodalomtörténet-írásban.²

A kötetben nem csupán a 19. századi irodalomtörténeti tárgyú tanulmányok, hanem – olvasatomban – a kritikák is az irodalomtörténet-írásról szólnak áttételesen. Noha a kritikafejezet kisebb részét teszi ki a könyvnek, a terjedelmi különbség nem jelent minőségbeli eltérést. Különösen termékenynek tartom a Márton László-kritikában az *irodalom-történelmi regény* fogalmának a bevezetését. A műfaji finombesorolás tematikai szűkítésen alapul a történelmi regényhez képest: az irodalom-történelmi regényben „az elbeszélés középpontjában olyasvalaki áll, akinek történeti jelentőségét

² A kérdéstről vö. DÁVIDHÁZI Péter, *Mi, filológusok, és a bizonyosság vágya: Pozitivisták kötődéseink egy szakmai vita fényében*, ItK, 108(2004), 1. sz., 26–34.

pályájának esztétikai-poétikai karaktere határozza meg” (172). Definíciója alapján az irodalom-történelmi regény esetében a műfaj „felettes szerve” nem a történetírás, hanem az irodalomtörténet-írás lehetne. Tóth e terminus segítségével elemzi mind Márton László, mind Péterfy Gergely regényét; azokat az aspektusokat veszi szemügyre, amelyek összefüggésben állnak az irodalomtörténet-írás hagyományával. A fogalom bevezetése azért előremutató, mert olyan regénytéma megnevezéséhez ad nyelvet, amelyről eddig csupán elszórtan és pontatlanul beszélhettünk. De a fogalomalkotás abban is segíthet, hogy különbséget tegyünk az ilyen témájú művek és a történelmi regények, a történetírás és az irodalomtörténet-írás között. Remek kutatási téma lenne az az elemzés, amely az *Egykor és most*ban még csak kérdésként merül fel: vajon az irodalomtörténet-írás mint diszciplína megengedőbben bánt az „irodalom-történelmi regényekkel”, mint a történészek a történelmi regénnyel (173)?

Újszerű továbbá, ahogyan a három kritika tágítja a saját műfaji határait. Nemcsak az időbeli távolság miatt nem beszélhetünk klasszikus értelemben vett műbírálókról, hanem azért sem, mert úgy vélem, tárgyuk nem a bírált mű, az elemzések eszköze pedig nem a szövegek teljes körű, prózapoétikai technikákra koncentrált értelmezése és értékelése. Az *Egykor és most* kritikái ehelyett azokat az eljárásokat elemzik, ahogyan az irodalomtörténelmi múlt felé forduló szövegek az irodalomtörténelmi elbeszélésekhez viszonyulnak.

A *Clio búvóhelye* című bírálat tárgya Márton László Batsányi János életét feldolgozó *Minerva búvóhelye* című regénye. Tóth Orsolya a Batsányi Jánosról írt irodalomtörténelmi elbeszéléseket elemezve arra a megállapításra jut, hogy azok strukturálisan elégikus jellegűek. Érvelése szerint ugyanis azon az előfeltevésen nyugszanak, hogy a költő csak saját korában nem nyerte el a „megérdemelt koszorút”, később azonban megkapta jutalmát, és elfoglalta az irodalmi panteonban neki járó helyet. Kiemeli továbbá, hogy a Batsányiról szóló életrajzok hangsúlyos szerepet szánnak a korabeli recepció azon fázisának, amelyben Toldy Ferenc úgy mutatja be (az akkor még élő) Batsányi alakját, mint egy rég letűnt korszak emlékét. Ezzel szemben Márton regényének elbeszélője Tóth Orsolya értelmezésében szkeptikusan viszonyul ehhez a karrierlehetőséghez, és a főhős reménytelen kísérletei iróniába fordítják ezt az irodalomtörténelmi elbeszélést.

A Péterfy Gergely *Kitömött barbár* című regényéről írt kritika a Kazinczy Ferenc önéletrajzi szövegeiben, valamint az irodalomtörténetben formált Kazinczy-képet elemzi. Tézise szerint mind a *Fogságom naplója*, mind a *Pályám emlékezete* ugyanúgy regényként is olvasható, mint ahogyan Péterfy regénye. Az elemzés azonban ennél is tovább lép, és arra a következtetésre jut, hogy az állítás valójában a Kazinczyról szóló szakirodalomra is igaz. Érveléséhez Szauder József tanulmányának³ szépprózába hajló hangvételére utal, valamint Szilágyi Ferenc filológiai munkájára,⁴ aki erőteljes

³ SZAUDER József, *A kassai „Érzelmek iskolája”* = Uő, *A romantika útján*, Bp., Szépirodalmi, 1961, 90–115.

⁴ KAZINCZY Ferenc, *Sophie*, vál., szerk. SZILÁGYI Ferenc, Bp., Szépirodalmi, 1984.

szerkesztői beavatkozással alkotta meg Kazinczy „posztumusz, sosem-volt levélregényét” (180). A kritika tehát amellet foglal állást, hogy legalább akkora olvasói aktivitás szükséges ahhoz, hogy az irodalomtörténeti elbeszélések alapján megformáljuk Kazinczy-képünket, mint egy vállaltan fikciós mű, például Péterfy regénye esetén. Arra mutat rá, az irodalomtörténeti elbeszélésekből ismert Kazinczy-kép ugyanolyan töredékes, esendő, ellentmondásokkal teli, mint a Kazinczy-önéletírások vagy mint egy fikciós mű Kazinczy-figurája.

Látható, mind a Márton-, mind a Péterfy-kritika a tanulmányokhoz hasonlóan ugyanúgy a történetírás és a (magyar) irodalomtörténeti elbeszélések történetét és módszereit érinti. Tanulságuk, hogy az a kérdés, hogy e történetekben vajon mi a regények viszonya a „valós” biográfiai adatokhoz, többek között azért is problematikus, mert előbb érdemes rákérdeznünk az állítólagos „valós” biográfiai adatok mibenlétére is. Tóth Orsolya kritikái áttételesen arra figyelmeztetnek, érdemes szem előtt tartanunk, az irodalomtörténet-írás is csak szövegekkel dolgozik, az irodalomtörténeti elbeszélések is csak narratívákat írnak – épp úgy, mint Márton László vagy Péterfy Gergely.

Tóth Orsolya kötete megérdemelné azt a típusú recenzálást is, amely egyenként olvassa a szövegeket, kitérve mindegyikük újszerűségére, filológiai felfedezéseire, hatalmas műveltséganyagot mozgató, izgalmas értelmezéseire. Meglehet, egy tőlem eltérő érdeklődésű kutató egészen más típusú novumait emelné ki a könyvnek vagy egyes darabjainak – ki kacsát, ki nyulat látna. Meglátásom szerint ez a szabadság nem csupán a különböző nézőpontokból adódik, hanem az *Egykor és most* írásainak sajátja. Tóth Orsolya tanulmányai és kritikái olyan diszkurzív teret alakítanak ki, amely lehetővé teszi, hogy egyetlen tanulmány is képes legyen egyszerre beszélni Berzsenyi Dániel költészetéről és kortárs fogadtatásáról, Hoblik Márton verseinek mintáiról, az epigonizmus problémájáról, a magyar irodalom Berzsenyi-parafrazisairól, az irodalomtörténeti kutatások ko incidenciáiról, illetve kontradikcióiról vagy a magyar irodalomtörténet-írás történeti és elméleti dilemmáiról. Tóth Orsolya könyve is olvasható úgy, mint ahogyan ő olvassa Márton László és Péterfy Gergely regényét: számos érdekes, szerteágazó aspektusa mellett húzódik a háttérben egy szál, a magyar irodalomtörténeti elbeszélismódok iránti érdeklődés, amely néhol kevésbé, néhol erőteljesebben érzékelhető. Nem monográfiát kapunk a 19. századi magyar irodalomról szóló irodalomtörténeti elbeszélésekről, hanem egyes interpretációkat. Az *Egykor és most* helyi, eseti sajátosságok vizsgálatán keresztül nyújt képet az irodalomtörténet-írás kérdéseiről.

Bozsoki Petra